

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний авіаційний університет
Навчально-науковий Юридичний інститут
Кафедра теорії та історії держави і права

ОСНОВИ РИМСЬКОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА

Методичні рекомендації для самостійної підготовки студентів
до занять за спеціальністю 081 «Право»

Київ – 2016

УДК 340.15 (042.4)
ББК Х2(0)я7
О75

*Затверджено на засіданні
кафедри теорії та історії держави і права
Навчально-наукового Юридичного інституту
Національного авіаційного університету
(протокол № 16 від 08 вересня 2016 р.)*

Укладачі: Р. А. Калюжний, Л. О. Шапенко
Рецензент: д.ю.н., професор В. М. Вовк

О75 Основи римського приватного права: Методичні рекомендації для самостійної підготовки студентів до занять за спеціальністю 081 «Право» / Уклад. Р. А. Калюжний, Л. О. Шапенко. – К. : ТОВ «МП Леся», 2016. – 40 с.

ISBN 978-966-7166-36-6

Викладено загальні методичні рекомендації для самостійної роботи студентів, питання, що виносяться на самостійне опрацювання, основні теоретичні відомості, основні поняття, завдання та запитання для самоперевірки, перелік питань для підготовки до модульних контрольних робіт і семестрового контролю, а також список рекомендованих джерел.

Для студентів спеціальності 081 «Право».

ISBN 978-966-7166-36-6

© Р. А. Калюжний,
Л. О. Шапенко, 2016

ЗМІСТ

ВСТУП	4
МОДУЛЬ 1. ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА РИМСЬКОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА.....	7
Тема 1.1. Поняття, предмет, система та етапи розвитку римського приватного права	7
Тема 1.2. Рецепція римського приватного права	8
Тема 1.3. Джерела римського приватного права	9
Тема 1.4. Суб'єкти цивільного права.....	11
Тема 1.5. Захист суб'єктивного права	13
Тема 1.6. Засоби та форми захисту суб'єктивних прав	14
Тема 1.7. Особливості давньоримського сімейного права	15
Тема 1.8. Батьківська влада. Опіка і піклування.....	17
МОДУЛЬ 2. ОСОБЛИВА ЧАСТИНА РИМСЬКОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА.....	19
Тема 2.1. Речове право. Речі як об'єкти права	19
Тема 2.2. Володіння: види та захист	20
Тема 2.3. Право власності	22
Тема 2.4. Право на чужі речі.....	23
Тема 2.5. Зобов'язальне право	25
Тема 2.6. Договори як джерела зобов'язань.....	26
Тема 2.7. Окремі види договорів.....	27
Тема 2.8. Позадовірні зобов'язання.....	29
Тема 2.9. Спадкове право	30
Перелік питань для підготовки до модульної контрольної роботи № 1	32
Перелік питань для підготовки до модульної контрольної роботи № 2.....	33
Список рекомендованих джерел	36

ВСТУП

Самостійна робота є однією із складових навчального процесу, яка передбачає індивідуальну підготовку студентів до навчальних занять. Мета самостійної роботи студента полягає у сприянні формуванню самостійності як особистісної риси та важливої професійної якості майбутнього юриста, суть якої полягає в уміннях систематизувати, планувати, контролювати й регулювати свою діяльність без допомоги й контролю викладача. Правильна організація самостійної роботи дозволяє максимально індивідуалізувати навчання, підвищити ефективність сприйняття навчального матеріалу, а також виробити навички ефективної самостійної професійної (практичної й науково-теоретичної) діяльності на рівні європейських і світових стандартів.

Зміст самостійної роботи студентів з дисципліни «Основи римського приватного права» визначається робочою навчальною програмою дисципліни, а також цими методичними матеріалами.

Основними формами самостійної роботи студентів з дисципліни «Основи римського приватного права» є: 1) опрацювання лекційного матеріалу та рекомендованої джерельної бази; 2) підготовка конспекту з теми, вивчення окремих питань, винесених на самостійне опрацювання; 3) підготовка до різних форм поточного та підсумкового контролю; 4) пошук та огляд літературних джерел за заданою проблематикою; 5) написання рефератів з проблемних питань теми; 6) вирішення завдань-казусів.

Одним із видів самостійної роботи є опрацювання лекційного матеріалу, визначення головного у змісті лекції, засвоєння її основних моментів. При цьому потрібно всебічно розглянути зміст питань, що виносяться на заняття, опрацювати навчальну та навчально-методичну літературу, відповідні нормативно-правові акти. Перевірку засвоєння знань студенти здійснюють за допомогою питань для самоконтролю, які охоплюють основні положення, що підлягають самостійному засвоєнню студентами відповідно до кожної, передбаченої для самостійного вивчення теми даної дисципліни.

На практичних заняттях студенти глибше опановують складні питання, беруть участь у їх колективному творчому обговоренні, оволодівають науковими методами аналізу певних явищ і проблем. Систематична підготовка до занять привчає до самостійної роботи з першоджерелами – періодичними виданнями, науковою, навчальною та на-

вчально-методичною літературою. Під час занять створюються умови для перевірки та виявлення інтелектуального рівня студентів, для набуття уміння виступати, логічно висловлюватись, колективно обговорювати гострі проблеми, обстоювати власну точку зору, аргументувати свою позицію.

Готуючись до практичного заняття, важливо, в першу чергу, визначити напрями наукових досліджень з певної проблеми та впровадження їх результатів у практику. Доцільно підготувати власні спостереження та висновки, обґрунтовуючи їх теоретичними положеннями та рекомендаціями.

Запропоновані методичні матеріали містять перелік питань до кожної теми, що виносяться на самостійне опрацювання, які в умовах обмеження кількості годин аудиторної роботи не розглянуті на лекціях чи практичних заняттях, а також питання для підготовки до модульних контрольних робіт та семестрового контролю. Опрацювання цих питань є необхідним для повного опанування теоретичного навчального матеріалу з дисципліни «Основи римського приватного права».

Методичні рекомендації для самостійної підготовки до навчальних занять спрямовані на те, щоб у результаті опанування запропонованого матеріалу студенти *знали та засвоїли*:

1) хронологічні межі, найважливіші події та правові інститути римського приватного права:

– передумови виникнення та формування римського приватного права;

– загальні закономірності процесу приватноправових правовідносин та законотворчості;

– сутність основних правових інститутів римського приватного права;

2) поняття і терміни римського приватного права, а також категоріальний апарат римської цивілістики;

уміли:

– користуватися джерелами римського приватного права;

– відмежовувати цивільно-майнові відносини від майнових відносин іншого виду;

– правильно тлумачити і застосовувати норми цивільно-процесуального права;

– виявляти причини, умови та причинно-наслідкові механізми проблем розвитку права;

– самостійно поповнювати і поглиблювати свої знання, визначати, обґрунтовувати і відстоювати свою правову позицію, захищати права,

свободи і законні інтереси громадян, юридичних осіб, інтереси суспільства і держави;

– використовувати методологічні принципи і пізнавальні прийоми при аналізі специфіки приватного права;

– аналізувати основні положення римського приватного права, визначати їх загальні та специфічні риси; віднаходити паралелі з чинним цивільним правом України;

– визначати межі можливого використання набутих знань із римського приватного права у процесах державо- та правотворення в Україні;

набули:

– навичок пошуку та обробки потрібної інформації, необхідних для вирішення юридичних задач;

– навичок творчого, живого юридичного мислення.

МОДУЛЬ 1. ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА РИМСЬКОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА

Тема 1.1. Поняття, предмет, система та етапи розвитку римського приватного права

План

1. Етапи розвитку римського права.
2. Значення римського права для сучасної юриспруденції.

Методичні рекомендації

1. У ході підготовки першого питання варто враховувати, що виокремлення етапів (періодів) розвитку Римської держави та римського права є необхідним для систематизації матеріалу. Загалом студент повинен дати загальну характеристику етапів розвитку та формування римського права, що охоплюють майже тисячолітню історію. При цьому слід виходити з того, що розвиток держави та політичної системи Риму дозволяє виділити три періоди: царський, республіканський та період імперії. А період імперії, у свою чергу, поділяється на принципат та домінат. З огляду ж на виникнення, зміну та становлення джерел римського права, його розвиток можна поділити на п'ять основних періодів: найдавніший або архаїчний, докласичний, класичний, післякласичний, юстиніанівський.

Для закріплення знань з даного питання теми потрібно, враховуючи етапи розвитку політичної системи Римської держави та етапи формування джерел римського права, скласти та заповнити таблицю «Періоди розвитку римського права», а також зазначити часові межі і особливості кожного з них.

2. Розглядаючи друге питання необхідно висвітлити науково-теоретичне і практичне значення правової культури Давнього Риму, проаналізувати практику майнових відносин та ситуацій, чіткість висновків з конкретних правових явищ та інші досягнення римської юриспруденції.

Опрацювання даного питання передбачає з'ясування ролі римського права у формуванні сучасного європейського права, особливо його вплив на розвиток цивільного права, цивільного процесу, підприємницького права, міжнародного приватного права тощо.

Основні терміни та поняття: римське право, римське приватне

право, преторське право, природне право, цивільне право, право народів, понтифіки, претор перегринів, міський претор, магістрат.

Джерела: [1] – [20]; [24]; [27]; [29]; [32]; [35]; [41]; [46] – [60].

Запитання для самоперевірки

1. Які складові елементи римського права (*jus*)?
2. Як співвідносяться поняття «римське приватне право» та «римське цивільне право»?
3. Які основні етапи розвитку римського приватного права?
4. Чим класичне римське право відрізнялось від права інших періодів свого розвитку?
5. У чому полягає роль та значення римського приватного права для розвитку сучасної юриспруденції?
6. На яких принципах базується римське право?

Тема 1.2. Рецепція римського приватного права

План

1. Рецепція римського права у Західній Європі.
2. Рецепція римського права в Україні.

Методичні рекомендації

1. Підготовку з першого питання необхідно починати з вивчення причин занепаду і відродження римського права, визначення тенденцій Болонської школи та історичної заслуги Болонського університету у популяризації класичного римського права, в якому, починаючи з XI століття, досить активною була юридична діяльність, яка, в першу чергу, виявлялась у викладанні римського права.

Студенти повинні усвідомити, що зважаючи на універсальність норм римського права, їх придатність для врегулювання різних відносин, пов'язаних із приватною власністю, стало можливе таке явище, як його рецепція (від *receptio* – сприйняття, запозичення, засвоєння) у більшості державах Західної Європи протягом XVI-XIX ст. Зокрема, слід зазначити, що рецепційоване римське право, засноване глосаторами, коментаторами та вченими-юристами, лягло в основу цивільних кодексів багатьох європейських країн (Цивільний кодекс Франції 1804 р., Німецьке цивільне уложення 1896 р. та інші).

Завершуючи опрацювання даного питання, необхідно звернути увагу на те, що з XVIII ст. починається період наукового освоєння римсь-

кого права в рамках так званої історичної школи права, де займалися вивченням римської правової культури з метою правильного розуміння головних інститутів права, сформованих ще римськими юристами.

2. Друге питання ставить перед студентом завдання, перш за все, розглянути етапи рецепції римського приватного права, характерні для країн романо-германської правової сім'ї. Адже у цих країнах починаючи з VI ст. відбувається безпосереднє застосування норм та елементів римського права у спрощеному та переробленому видах, що у XI-XVI ст. переходить у використання норм римського права для систематизації та доповнення місцевого звичаєвого права, зародження наукових шкіл та освітніх центрів з підготовки професійних юристів, а у XVII-XIX ст. відбувається пряма рецепція римського права шляхом включення його норм у національне кодифіковане законодавство.

Вивчення даного питання потребує характеристики етапів рецепції римського приватного права в Україні, а також з'ясування її впливу на розвиток вітчизняного законодавства. Для цього необхідно проаналізувати особливості сприйняття норм римського права упродовж X-XIX ст. законодавством, що діяло на українських землях, а також надати оцінку рецепції римського приватного права у незалежній Україні в умовах розвитку приватноправових відносин.

Основні терміни та поняття: рецепція, канонічне право, глосатори, постглосатори, форми рецепції.

Джерела: [1] – [20]; [24]; [27]; [29]; [32]; [35]; [41]; [46] – [60].

Тема 1.3. Джерела римського приватного права

План

1. Діяльність юристів як джерело правоутворення.
2. Кодифікація імператора Юстиніана.

Методичні рекомендації

1. Розгляд першого питання передбачає з'ясування значення діяльності римських юристів для розвитку юриспруденції. Оскільки правотворча діяльність юристів мала кілька напрямів та була спрямована здебільшого на вироблення рекомендаційно-зобов'язальних формул угод та дій щодо реалізації спадкових прав (*cavere*); надання відповідей на запитання приватних і службових осіб, тобто надання консультацій (*respondere*); складання судових формул, які висловлювали сутність позову, а також поради стосовно процесуального ведення справ (*agere*).

Увагу також необхідно зосередити на вивченні особливостей діяльності юристів у різні періоди розвитку Римської держави, зокрема у період республіки, коли їхня діяльність мала здебільшого практичний характер і виражалася в редагуванні формальних актів та керівництві ведення судових справ, а зроблені ними висновки зберегли значення джерел римського права.

2. Вивчення питання щодо джерел правоутворення римського приватного права буде неповним без розкриття змісту та значення кодифікації римського права, здійсненої в VI ст. у Східній Римській імперії імператором Юстиніаном, що була продиктована потребами побудови цілісної логічної системи законодавства з метою врегулювання численних його суперечностей. Адже в результаті проведеної систематизації основними законами стали Кодекс Юстиніана – зібрання законів, Дигести Юстиніана – кодифікація творів класиків юриспруденції, Інституції Юстиніана – підручник цивільного права. Згодом вказані закони були доповнені імператорськими конституціями, які дістали назву Новел. Усі чотири частини кодифікації Юстиніана у XVI ст. у виданні Діонісія Готофреда вийшли під загальною назвою, яка збереглася і донині, – Звід цивільного права (*Corpus juris civilis*).

Для ґрунтовної підготовки з даного питання потрібно занотувати у робочому зошиті короткий зміст Зводу цивільного права та прокоментувати значення діяльності Юстиніана для розвитку римського приватного права.

Основні терміни та поняття: джерело права, звичай, правовий звичай, Закони XII таблиць, закон, плебісцит, сенатусконсульт, конституції імператорів, едикт, декрет, мандат, рескрипт, цензор, трибун, едил, квестор, Вічний едикт, Звід цивільного права.

Джерела: [1] – [20]; [23]; [40]; [41]; [50]; [52]; [55] – [60].

Запитання для самоперевірки

1. Що таке джерела правоутворення?
2. У чому проявляються особливості джерел правоутворення в Римі у різні історичні періоди: архаїчний, докласичний, класичний, посткласичний та юстиніанівський?
3. Які ви знаєте види правотворчої діяльності юристів?
4. Який внесок у розвиток римського приватного права здійснили римські юристи I-III ст. н.е.?
5. У чому полягає сутність «Закону про цитування»?

6. Витяги з праць яких основних давньоримських юристів увійшли в Дигести (Пандекти) юстиніанівської кодифікації?

Тема 1.4. Суб'єкти цивільного права

План

1. Поняття та види юридичних осіб.
2. Правове становище окремих категорій населення.

Методичні рекомендації

1. Розкриваючи перше питання, особливу увагу потрібно звернути на особливості діяльності юридичних осіб, як союзних утворень, що об'єднують людей і майно та користуються самостійною правоздатністю. Важливим є висвітлення таких принципів, розроблених римськими юристами, які характеризують юридичну особу: незалежність існування юридичної особи від зміни або вибуття її окремих членів; наявність власного імені, під яким ведуться справи юридичної особи; наявність особистого майна; наявність самостійних прав та обов'язків; рівність юридичних осіб чи окремих її членів у цивільно-правових відносинах; можливість юридичної особи самостійно вести справи і відповідати в суді.

2. Друге питання передбачає здійснення аналізу правового становища римських громадян, латинів, перегринів, рабів та вільновідпущеників, колонів та поселенців.

Характеризуючи правове становище римських громадян (*civis Romani*) варто враховувати те, що це члени римської общини, які володіли всією повнотою політичних і громадських прав. В межах своєї правосуб'єктності вони наділялися правоздатністю та дієздатністю. Доречно зосередити увагу на розгляді двох елементів правоздатності римських громадян у галузі приватного права: *jus connubii* – право на законний римський шлюб, в якому народжуються діти, що мають статус римських громадян; *jus commercii* – право здійснювати дії, спрямовані на набуття, зміну або припинення майнових правовідносин.

Дослідження даного питання потребує з'ясування правового становища латин, тобто громадян вільних союзних з Римом міст центральної Італії, яке у публічному і приватному праві різнилося залежно від того, до якої групи латинів вони належали: «давніх латин» (*latini veteres*), латинів-колоністів (*latini coloniarum*) чи Юліанових латин (*latini juniani*).

Слід зауважити, що найбільшою категорією серед вільного населення у Римській державі були перегрини (іноземці), які поділялися на дві кате-

горії: жителі підкореної Римом общини, яка зберігала свій устрій; жителі поселень, які здалися Римові у війні та не мали власного устрою. Перегрини були позбавлені політичних прав. У сфері приватного права вони підкорялися своїм національним системам права, мали право торгівлі, в окремих випадках – право законного римського шлюбу, з 242 р. до н.е., після введення посади перегринського претора, за ними визнавалося право учасників судових процесів.

Вивчаючи проблеми правового становища рабів, слід розуміти, що поняття про особу у рабовласницькому суспільстві не було тотожним з поняттям людини, і не кожна людина визнавалася фізичною особою. Раб вважався не персоною, а річчю. Проте, незважаючи на те, що формально раби у структуру суспільства не входили, фактично вони становили важливу частину цього суспільства, беручи участь в його житті – від виробництва матеріальних благ до зайняття адміністративних посад. Раби могли бути відпущені на волю (*manumissio*), при цьому набуваючи статусу вільновідпущеників.

Підготовка питання щодо правового становища колонів потребує висвітлення наслідків розпаду рабовласницького способу виробництва, який призвів до виникнення колонату, в результаті чого рабський обробіток землі був витіснений працею колонів, тобто дрібними орендарями землі, які були економічно залежними від багатих землевласників. Також необхідно проаналізувати підстави виникнення колонату, способи звільнення з колонату та надати оцінку їхньому правовому значенню.

Аналізуючи ще одну категорію населення – поселенців, тобто тих, хто з певних причин відірвався від своєї батьківщини, потрібно розглянути негативні моменти їх правового становища, що передусім проявлялися у подвійному виконанні муніципальних повинностей та податків.

Основні терміни та поняття: статусне право, статусні суди, суб'єкт права, об'єкт права, правоздатність, дієздатність, громадянство, юридична особа, корпорація, спілка, фонд, вільний римський громадянин, перегрин, латин, вільновідпущеник, колон, пекулій, манумісія, віндикта.

Джерела: [1] – [20]; [21]; [28]; [35]; [40]; [46]; [52]; [53]; [55].

Запитання для самоперевірки

1. У чому полягає зміст поняття «юридична особа»? Які види юридичних об'єднань існували у Римській державі?
2. На які основні групи поділялося населення Римської держави?

3. Чи могли вільновідпущеники перегринів стати римськими громадянами?
4. У чому полягає суть манумісії? Які її види існували?
5. У чому полягало значення едикта імператора Каракалли від 212 року?
6. Які способи звільнення з колонату та в чому полягає їх правове значення?

Тема 1.5. Захист суб'єктивного права

План

1. Колізія та кумуляція позовів.
2. Захист і заперечення проти позовів.

Методичні рекомендації

1. Перше питання потребує дослідження випадків колізії та кумуляції позовів. Тобто студент повинен розглянути ситуації, коли цивільно-правові відносини були захищені кількома позовами і наставала колізія (розходження) позовів, тоді позивач міг вибрати позов, який був більш зручним для нього, але при цьому використовував можливість виключення інших позовів. Увагу також потрібно приділити вивченню питань об'єднання декількох позовів, які позивач пред'являв проти відповідача, тобто застосування кумуляції позовів.

2. Готуючи друге питання, необхідно звернути увагу на те, що римське право надавало можливість і відповідачеві захищатися проти пред'явленого до нього позову. Згідно приписів римського права відповідач міг визнати або оскаржити пред'явлений позов. Визнаючи вимоги за позовом, боржник виносив рішення нібито за власним бажанням. Проте якщо відповідач не визнавав позову, він міг направити заперечення проти його підстави. У разі необґрунтованого заперечення проти позову, відповідач сплачував штраф, який присуджувався у подвійному розмірі. Наслідком пред'явлення необґрунтованого позову стало застосування таких встановлених мір як спеціальна штрафна стипуляція або ж присяга позивача про те, що він діє добросовісно.

Завершуючи підготовку даного питання, для закріплення вивченого матеріалу студентам пропонується проаналізувати правовий випадок та визначити на кому лежить обов'язок доведення фактів:

К. вимагає від Ц. сплати суми, яку він багато років назад позичив батькові Ц. Той у відповідь висловив сумнів у тому, що батько дійсно

уклав таку угоду, а якби й уклав, то обов'язково розплатився б. Водночас він, Ц., не є спадкоємцем свого батька, оскільки сам добровільно відмовився від спадку.

Основні терміни та поняття: позов, позивач, відповідач, колізія позовів, кумуляція позовів, стипуляція.

Джерела: [1] – [20]; [23]; [29]; [32]; [45]; [53]; [52]; [55]; [59].

Запитання для самоперевірки

1. З якою метою здійснюється захист суб'єктивних прав?
2. Що таке колізія та кумуляція позовів?
3. У яких формах відбувалося заперечення проти позову?
4. На кого покладался обов'язок доведення фактів, коли відповідач заперечував ті факти, на яких базувалося право позивача?
5. Які заходи застосовувалися суддями до позивачів, які необґрунтовано подавали позов?
6. У чому полягає сутність поняття «ексцепція»?

Тема 1.6. Засоби та форми захисту суб'єктивних прав

План

1. Особливі засоби преторського захисту.
2. Поняття позовної давності.

Методичні рекомендації

1. Готуючись до відповіді на перше питання насамперед слід охарактеризувати механізм здійснення досудового захисту цивільних прав (інтердиктне провадження). Особливу увагу слід приділити розгляду засобів преторського захисту суб'єктивного права, оскільки користуючись владою, що належала преторам, вони забезпечували захист спеціальними засобами для поліпшення, доповнення і усунення недоліків цивільного процесу. Претор здійснював ці юридичні акти самостійно шляхом стислого розгляду обставин справи з метою надання гарантії законності процедурі ведення судового процесу або з метою запобігти судовому процесу у майбутньому.

Вивчаючи це питання, потрібно використати рекомендовану літературу та законспектувати у робочому зошиті основні види та ознаки засобів преторського захисту суб'єктивних прав, до яких належать: інтердикти (*interdictum*), стипуляція (*stipulatio*), реституція (*restitutio*), введення у володіння (*missio in possessionis*).

2. Розкриваючи друге питання студент повинен охарактеризувати особливості застосування позовної давності, що було характерним і для римського приватного права. Важливим є звернення до історії виникнення даного інституту, який виник досить пізно (V ст.) і тому класичне римське право не знало поняття позовної давності. Під час самостійної підготовки слід розглянути поняття та специфіку законного строку, що передував позовній давності. Адже як і в межах законного строку пред'явленого позову, так і в межах позовної давності, особа могла здійснювати захист порушених прав і пред'являти позов, але при закінченні законного строку виключалася можливість процесуального захисту права особи.

Під час дослідження даного питання важливо з'ясувати та проаналізувати підстави перерви та зупинення перебігу позовної давності.

Основні поняття: інтердикт, стипуляція, реституція, введення у володіння, легісакційний процес, формулярний процес, екстраординарний процес, апеляція, позовна давність, законний строк, арбітр, рекуператор.

Джерела: [1] – [20]; [23]; [29]; [32]; [45]; [53]; [52]; [55]; [59].

Запитання для самоперевірки

1. У чому сутність преторського захисту? Чим преторський захист відрізняється від судового захисту?
2. В яких випадках претор використовував реституцію?
3. Хто такий свідок і яка його роль у судовому процесі?
4. Яка відмінність законних строків від позовної давності?
5. Які підстави перерви і зупинення перебігу позовної давності?
6. Які види прав у римському праві підпадали під вплив часу?

Тема 1.7. Особливості давньоримського сімейного права

План

1. Поняття шлюбу та його види.
2. Особисті та майнові відносини подружжя.

Методичні рекомендації

1. Перше питання передбачає, передусім, з'ясування поняття шлюбу (*matrimonium*) як союзу чоловіка і жінки, поєднання всього життя, спільного божого і людського права. Адже за римським правом не кожна сім'я, не будь-які відносини між чоловіком і жінкою визнавалися римським шлюбом, що породжують правові наслідки у взаємовідносинах між учасниками цього союзу. Особливу увагу варто приділити

характеристиці видів шлюбу: законному (правильному) римському шлюбу (*matrimonium justum*) і незаконному (неправильному) шлюбу, а також проаналізувати правові наслідки укладення римського правильного шлюбу з чоловічою владою (*cum manu mariti*) і шлюбу без чоловічої влади (*sine manu mariti*).

З метою детального вивчення даного питання потрібно розглянути форми, в яких укладався правильний римський шлюб. Разом з тим, слід наголосити, що існували випадки, коли між чоловіком і жінкою існував постійний союз, але вони не володіли особистими якостями для визнання їх сімейного союзу правом. Тому доцільним є надання характеристики сімейному союзу, який римляни вважали конкубінатом (природним шлюбом).

Завершуючи підготовку питання щодо поняття та видів шлюбу студент має визначити умови укладення шлюбу та підстави, що перешкоджали його укладенню.

2. Готуючи відповідь на друге питання, необхідно почати з того, що відносини подружжя в шлюбі з чоловічою владою (*cum manu*) істотно відрізнялися від відносин у шлюбі без чоловічої влади (*sine manu*). У шлюбі з чоловічою владою жінка повністю підпорядковувалася владі свого чоловіка та підлягала його юридично необмеженому праву. Вона була позбавлена правоздатності у галузі майнових відносин, тому не могла самостійно укладати цивільно-правові угоди та виступати в суді. Все майно жінки, яке вона мала до шлюбу та набувала за час шлюбу, автоматично ставало власністю чоловіка.

Важливим при вивченні питання особистих та майнових відносин подружжя є аналіз шлюбів *sine manu*, які були типовими у класичний і післякласичний періоди розвитку римського права. Укладання такого шлюбу не впливало на правоздатність та дієздатність жінки, оскільки при шлюбі *sine manu* принцип підлеглості поступився місцем принципу рівності. Слід також надати характеристику майновим відносинам подружжя у шлюбах без чоловічої влади, до яких належать посаг (придане - *dos*) і дошлюбне дарування (*do natio*).

Основні терміни та поняття: сімейне право, споріднення, шлюб, сім'я, законний римський шлюб, влада чоловіка, шлюб з чоловічою владою, шлюб без чоловічої влади, конкубінат, контуберніум, коемпція, конфареація, узус, придане, дошлюбний дар.

Джерела: [1] – [20]; [23]; [40]; [45]; [52]; [53]; [55]; [57]; [58]; [60].

Запитання для самоперевірки

1. Які форми споріднення в римській спільноті Вам відомі?
2. Які види шлюбу Ви знаєте та в чому полягає їх відмінність?
3. У яких випадках союз чоловіка та жінки вважали конкубінатом?
4. За яких умов, дозволялося вступати у законний римський шлюб?
5. Під дією яких юридичних фактів відбувалося припинення шлюбу?
6. Які існували перешкоди для укладення шлюбу?

Тема 1.8. Батьківська влада. Опіка і піклування

План

1. Узаконення та усиновлення.
2. Опіка та піклування.

Методичні рекомендації

1. Розкриття першого питання слід почати з характеристики трьох способів встановлення батьківської влади: законнонародженість; узаконення; усиновлення. Надаючи характеристику узаконенню, необхідно проаналізувати шляхи встановлення батьківської влади над власними дітьми, народженими поза шлюбом.

Що стосується усиновлення, то варто пам'ятати, що воно могло бути здійснене у двох формах:

- аррогації, яка застосовувалася для усиновлення осіб свого права, тобто повнолітніх і самостійних у правовому відношенні;
- адопції, яка передбачала усиновлення осіб чужого права, тобто тих, що перебували під владою домовладки.

Ґрунтовна підготовка відповіді на дане питання передбачає розгляд процедури здійснення аррогації та адопції, а також наслідків встановлення батьківської влади шляхом усиновлення.

2. Розглядаючи друге питання необхідно розуміти, що у римському праві не за кожною особою визнавалася здатність здійснювати юридичні дії. Римські юристи вважали, що особисто можуть користуватися власними правами та особисто відповідати за власні протиправні дії тільки ті особи, які за своїм віком, моральним і фізичним станом можуть гарантувати, що вони чинять як розумні люди. Саме тому у межах римського приватного права досить ґрунтовно було розроблено механізм опіки і піклування.

Особливу увагу потрібно приділити вивченню питань щодо встановлення опіки та піклування. А для закріплення вивченого матеріалу

студентам пропонується скласти порівняльну таблицю «Види опіки та піклування», охарактеризувавши кожен з цих видів.

Основні терміни та поняття: батьківська влада, узаконення, усиновлення, арогація, адопція, припинення батьківської влади, емансипація, опіка, піклування.

Джерела: [1] – [20]; [23]; [40]; [45]; [52]; [53]; [55]; [57]; [58]; [60].

Запитання для самоперевірки

1. Які існували способи встановлення та припинення батьківської влади?
2. Яка відмінність між усиновленням та узаконенням?
3. Чим відрізняється адопція від арогації як основні способи встановлення батьківської влади?
4. У чому полягав юридичний зміст емансипації підвладного?
5. Яка відмінність опіки від піклування?
6. Які види опіки існували в Римській державі?

МОДУЛЬ 2. ОСОБЛИВА ЧАСТИНА РИМСЬКОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА

Тема 2.1. Речове право. Речі як об'єкти права

План

1. Поняття та класифікація речей.
2. Поняття плодів і майна.

Методичні рекомендації

1. Підготовка першого питання передбачає, перш за все, розуміння того, що у цивільному праві важливим є розподіл майнових благ, насамперед речей, якими володіє дане суспільство, між окремими особами. Речі є або можуть бути предметом юридичного панування особи. Сукупність правових норм, які надають суб'єкту права в особистих інтересах постійно і безпосередньо, повністю або частково юридично панувати над будь-якою річчю, називається речовим правом. За змістом і обсягом речове право поділяється на право володіння, право власності, право на чужі речі та спадкове право. Речове право користується абсолютним захистом, тобто захищається позовом проти будь-якого порушника, який посягає на об'єкт речового права (річ чи матеріальний предмет).

Характеризуючи речове право, слід зазначити, що природна система речових прав розкривається через поняття *res* (річ), яке можна визначити як частину природи, все одно, живої чи неживої, ізольованої просторово або фізично, або невіддільна від інших частин природи і яка є предметом юридичного панування особи.

Римські юристи використовували різноманітні критерії для класифікації речей. Так, Гай вказував, що одні речі є речами божого права, другі – людського права. В свою чергу, речі божого права поділялися на святі та релігійні. Також Гай поділяв речі людського права на публічні та приватні. Публічні – це речі, суб'єктом права на які є римський народ, а приватні – ті, що належать окремим особам.

За своїми фізичними властивостями речі у римському праві поділялися на: тілесні та безтілесні; рухомі та нерухомі; подільні та неподільні; споживчі та неспоживчі; індивідуальні та родові; манципні та неманципні; головні та приладдя; безхазяйні та речі, які знаходяться у правовому володінні; речі, які знаходяться в обігу, виключені з обігу чи обмежені у користуванні. Крім вказаних видів речей, римське право ще працювало з такими категоріями як нічийні, покинуті та загублені речі.

З метою систематизації навчального матеріалу з даного питання студентам пропонується скласти у робочому зошиті таблицю-характеристику «Класифікація речей у римському праві».

2. Розкриття другого питання необхідно почати з того, що для римських юристів було притаманним виділення плодів і доходів речей. До плодів відносилися всі блага, які виникали у ході експлуатації речі, будучи похідними від неї (наприклад, врожай дерев). Від плодів відрізнялися інші блага, тобто корисні результати, отримані не безпосередньо від речі, а у результаті циркуляції її в обороті, вчиненні правочинів з нею, за участю третіх осіб, так, проценти з грошей не входять у плоди. Доходи розглядалися у Римі як плоди цивільні, отримані безпосередньо від використання речі, наприклад, при здачі речі в найм.

Слід також звернути увагу на те, що результатом поступових узагальнень римських юристів щодо речей стало опрацювання ними вчення про майно, під яким розуміли об'єднану спільним господарським призначенням сукупність речей, прав вимоги та боргів особи. Причому до складу майна входили тілесні та безтілесні речі, раби, незалежно від способу їх набуття. Ознаки самостійного майнового комплексу мав у римському праві рабський пекулій.

Основні терміни та поняття: річ, речове право, тілесні і безтілесні речі, речі в обороті, речі вилучені з обороту, рухомі і нерухомі речі, споживчі і неспоживчі речі, подільні і неподільні речі, прості і складні речі, нічийні речі, загублені речі, покинуті речі, майно, плоди.

Джерела: [1] – [20]; [23]; [30]; [33]; [40]; [45]; [52]; [53]; [55]; [58].

Запитання для самоперевірки

1. У чому полягає суть та призначення речового права?
2. Яка відмінність між релігійними та святими речами?
3. Чому про речові права говорять, що вони мають абсолютний характер?
4. Яка відмінність між речовими та зобов'язальними правами?
5. На які види поділялися речі за своїми фізичними властивостями?
6. Які Ви знаєте види і стани плодів?

Тема 2.2. Володіння: види та захист

План

1. Набуття та припинення володіння.
2. Захист володіння.

Методичні рекомендації

1. Розгляд першого питання необхідно почати з того, що володіння (*possessio*) є історичним попередником права власності, під яким розуміють реальне забезпечене юридичним захистом утримання речі, поєднане з наміром ставитися до неї як до своєї. Володіння включало в себе два елементи: суб'єктивний – фактичне, реальне володіння річчю та об'єктивний – намір володіти річчю для себе. Мається на увазі, що обов'язковими умовами набуття володіння потрібне бажання особи придбати річ для себе і дія, яка встановлювала фактичне панування над річчю. Припинення володіння було можливе або у разі втрати фактичного панування, або при небажанні в подальшому володіти річчю для себе.

В ході підготовки даного питання студенти повинні проаналізувати способи набуття володіння, до яких належить первісний та похідний. Зокрема, умови для набуття володіння через представника, тобто особи, яка придбавала володіння від імені набувача

Говорячи про припинення володіння, слід зазначити, що воно пов'язане із втратою одного або двох елементів володіння, а також з добровільною чи недобровільною втратою. Тобто римські юристи виділяли добровільне припинення володіння (у випадку втрати фактичного панування і намірів) та недобровільне (у разі втрати фактичного володіння над річчю).

2. Готуючи відповідь на друге питання, слід виходити з того, що в римському праві юридично володарем визнавалася лише та особа, яка уповноважена на інтердиктний захист, а володінням, – правова форма належності, яка забезпечувала фактичне обладання річчю (тобто таке, яке може бути порушене лише фізично).

Необхідно також пам'ятати, що захист володіння здійснювався не у формі судових розглядів, а за допомогою преторських наказів (*interdictum*), які давали хід особливому інтердиктному захисту, який передбачав встановлення факту володіння і факту його порушення. Такий захист володіння у римському праві називався посесорним (*possessorium*) та носив попередній (провізорний) характер.

Повна підготовка з даного питання передбачає розкриття поняття та змісту трьох груп володарських інтердиктів, які використовувалися для захисту володіння.

Основні терміни та поняття: володіння, законне володіння, незаконне володіння, порочне володіння, набувальна давність, первісне набуття права власності, похідне набуття права власності, преторські

інтердикти, посесорний захист, публіціанівський позов.

Джерела: [1] – [20]; [23]; [30]; [33]; [40]; [45]; [51]; [52]; [53]; [55]; [58].

Запитання для самоперевірки

1. Яке практичне значення має поділ володіння на законне добросовісне та незаконне недобросовісне?
2. Які способи набуття володіння Ви знаєте?
3. За яких умов володіння могло бути припинене?
4. В якій формі здійснювався захист володіння?
5. У яких випадках володіння захищалося позовом і як називався цей позов?
6. В чому полягає юридичний зміст публіціанівського позову?

Тема 2.3. Право власності

План

1. Способи набуття права власності.
2. Припинення права власності.

Методичні рекомендації

1. Вивчення першого питання передбачає розуміння поняття права власності, яке становить виключне право особи володіти, користуватися і розпоряджатися річчю згідно зі своїми інтересами. Слід усвідомити, що право власності виникає на підставі норм права, оскільки воно належить до таких суб'єктивних прав, які можуть виникати лише за наявності конкретного юридичного факту або сукупності юридичних фактів. Правові факти, з настанням яких особа набуває права власності, називають правомірним способом набуття права власності. В свою чергу, правомірні способи набуття права власності можуть бути первісними, при яких право власності на річ виникає вперше, оскільки раніше річ не була ні в чийй власності та похідними, при яких право власності виникає у результаті переходу власності від іншого власника, тобто право набувача базується на праві попереднього власника.

Під час дослідження даного питання студенти повинні охарактеризувати первісні способи набуття права власності, до яких належать: захоплення нічийних речей (*occupatio res nullius*), переробка речей (*spesificatio*), прирощення (*accessio*), набувальна давність (*usucapio*), скарб (*thesaurus*), змішування речей, а також похідні способи набуття права власності - манципація (*mancipatio*), поступка правом (*in jure*

cessio), передача (*traditio*), присудження, вимога закону, набуття права власності за спадкуванням.

2. Працюючи над другим питанням студенти повинні засвоїти, що право власності на річ могло припинятися в силу природних причин, які мали об'єктивний характер (стихійні лиха та інші форс-мажорні обставини); за волею власника речі (знищення речі, добровільна відмова від речі, припинення виконання договорів); за рішенням державних органів (експропріація, конфіскація, реквізиція); у результаті деліктних чи квазиделіктних дій третіх осіб; із зарахуванням речі до речей релігійного культу.

Також необхідно акцентувати увагу на тому, що право власності могло припинятися зі смертю власника. У цьому випадку річ переходила у спадок до спадкоємців за заповітом або за законом, які ставали новими власниками майна померлого. А в разі відсутності спадкоємців, спадок переходив до державної казни.

Основні терміни та поняття: право власності, право володіння, право користування, право розпорядження, набувальна давність, манципація, уступка, передача, окупація, переробка речей, скарб, змішування речей, експропріація, конфіскація, реквізиція.

Джерела: [1] – [20]; [23]; [30]; [33]; [40]; [45]; [51]; [52]; [53]; [55]; [58].

Запитання для самоперевірки

1. Які способи набуття права власності?
2. В чому полягає сутність поняття «манципація речей»?
3. Над якими речами не встановлювалося право власності за строком давності?
4. Які основні первісні способи набуття права власності Вам відомі?
5. Які випадки припинення права власності за рішенням державних органів?
6. За яких умов право власності припинялося за волею власника?

Тема 2.4. Право на чужі речі

План

1. Виникнення, припинення та захист сервітутів.
2. Заставне право.

Методичні рекомендації

- 1 Відповідь на перше питання має складатися з трьох основних час-

тин. По-перше, студент повинен висвітлити підстави виникнення сервітутів, до яких відносять: заповіт, договір, давність користування, судові рішення та закон. При цьому необхідно звернути увагу на те, що встановити сервітут шляхом заповіту і укладення договору міг лише власник речі.

По-друге, уваги потребує розгляд проблем припинення сервітутів, в результаті чого відбувалося відновлення у повному обсязі права власності. Адже, сервітути могли припинятися у випадках: поєднання в одній особі власників пануючого та обслуговуючого наділів; відмови правомочної особи або шляхом тривалого невикористання. Говорячи про особисті сервітути, потрібно пам'ятати, що право на чужі речі могло припинятися зі смертю правомочної особи або зі зменшенням її правоздатності.

По-третє, студенту варто зупинитися на вивченні питання захисту сервітутів, зокрема з'ясувати поняття та зміст конфесорного позову, за допомогою якого здійснювався захист сервітутів і який слугував не лише поновленню порушених прав користувача сервітуту, а й забезпечував відшкодування йому збитків та перешкоджав порушенню прав позивача у майбутньому. Також слід зауважити, що деякі сервітути були забезпечені посесорним захистом, тобто їх захист відбувався за допомогою преторських інтердиктів.

2. У ході підготовки другого питання серед різновидів прав на чужі речі слід виокремити заставне право, як одне з основних способів забезпечення виконання зобов'язань, що являє собою комплекс правомочностей кредитора майна, виділеного боржником для забезпечення виконання своїх зобов'язань. Потрібно розглянути випадки встановлення та припинення застави, а також, враховуючи історичний розвиток римського заставного права, охарактеризувати три його форми: фидуціарну угоду; ручний заклад; іпотеку.

Основні терміни та поняття: сервітут, реальний сервітут, особисті сервітути, сервітутне право, узус, узуфрукт, емфітевзис, суперфіцій, заставне право, фидуціарна угода, ручний заклад, іпотека, прекарій, секвестр, конфесорний позов, посесорний захист.

Джерела: [1] – [20]; [23]; [30]; [33]; [38]; [39]; [40]; [43]; [44]; [51]; [52]; [53]; [55]; [58].

Запитання для самоперевірки

1. Які існували види особистих сервітутів?

2. У чому полягає різниця між реальними (предіальними) та особистими сервітутами?
3. В чому полягає зміст конфесорного позову?
4. У чому полягає зміст права застави?
5. У яких випадках припинялося заставне право?
6. Чим іпотека відрізняється від інших форм застави?

Тема 2.5. Зобов'язальне право

План

1. Припинення зобов'язань.
2. Наслідки невиконання зобов'язань.

Методичні рекомендації

1. Аналізуючи умови виникнення зобов'язань, в першу чергу, слід говорити про те, що будь-які зобов'язання розраховані на їх припинення, а основною підставою припинення зобов'язань є їх виконання. Виконання зобов'язань мало юридичні наслідки, тобто припинення зобов'язань відбувалося лише за наявності певних умов. Ці умови стосувалися місця і часу виконання зобов'язань; особи виконавця і особи, яка приймає виконання; змісту зобов'язань.

Крім виконання зобов'язання, зобов'язальні відносини могли припинитися також у разі зміни змісту або умов зобов'язання (*novatio*); заліку зустрічних потреб кредитора і боржника (*compensatio*); звільнення боржника від боргу кредитора (*remissio debiti*); поєднання в одній особі кредитора і боржника (*confusio*); неможливості виконання; смерті однієї зі сторін; закінчення давності до запитання.

2. У другому питанні необхідно проаналізувати наслідки невиконання або неналежного виконання зобов'язання, в результаті чого боржник ніс відповідальність перед кредитором. Під час підготовки потрібно врахувати, що форми відповідальності у різні періоди існування Римської держави були неоднакові. Так, в епоху Законів XII таблиць відповідальність боржника мала особистий характер – існувала особиста екзекуція: тюрма, продаж у рабство, позбавлення життя. Надалі особиста екзекуція змінилася майновою (326 р. до н.е.), а згодом відповідальність боржника обмежувалася відшкодуванням кредитору збитків, причому відповідальність боржника будувалась на принципі вини. Тому важливим є розгляд поняття «вина» (*culpa*), сутність якого

полягає у відсутності належної дбайливості або обережності.

Основні терміни та поняття: зобов'язання, кредитор, дебітор, новація, цесія, залік, вина, груба вина, легка вина, конкретна вина, випадок.

Джерела: [1] – [20]; [23]; [30]; [33]; [40]; [45]; [51]; [52]; [53]; [55]; [58].

Запитання для самоперевірки

1. У чому полягає зміст зобов'язань?
2. Яка відмінність речового права від зобов'язального?
3. Що таке солідарні і дольові зобов'язання?
4. Які ступені вини існували у римському зобов'язальному праві?
5. За яких умов зобов'язання вважалося виконаним?
6. Як Ви розумієте поняття «оновлення зобов'язань»?

Тема 2.6. Договори як джерела зобов'язань

План

1. Зміст договору.
2. Зобов'язання ніби з договорів (квазідоговори).

Методичні рекомендації

1. У ході підготовки першого питання передусім слід охарактеризувати поняття договору (*contractus*) як одного з найпоширеніших у Римі джерел виникнення зобов'язань. Римські юристи зазначали, що в основі договору лежить взаємна угода кількох осіб. Всю сукупність договорів римське право зводило у певну систему, вирізняючи два види договорів – контракти і пакти. Ці терміни зазвичай вживалися і використовувалися у значенні «зобов'язання» та «угоди».

Увагу потрібно приділити вивченню змісту договору, який повинен бути визначеним, і його предметом не можуть бути протизаконні і неможливі дії. Важливим є розгляд трьох складових змісту договору: істотний (необхідний) зміст, який визначає характер угоди і без якого договір не може існувати; звичайний зміст, що не становить його суті; випадковий зміст договору, склад якого не тільки не визначає суті договору, але навіть зміст не припускається, тому випадковий зміст завжди повинен бути застережений сторонами, а також враховані такі випадкові елементи як умова (*conditio*), строк (*dies*) та наказ (*modus*).

З метою закріплення знань з даного питання необхідно скласти таблицю-характеристику змісту договору (звичайний зміст, істотний

зміст, випадковий зміст).

2. Розкриваючи друге питання, необхідно проаналізувати підстави виникнення та припинення зобов'язань ніби з договорів (квазідоговори), які виникали не з контрактів чи іншої угоди, а саме з односторонньої дії особи, але за своїм характером і змістом ці відносини були схожі з договорами. Слід врахувати, що характерною особливістю таких зобов'язань було одержання певної винагороди однією стороною за волевиявленням і за рахунок іншої, але без наміру одарити першу сторону.

Готуючись до відповіді з даного питання студенти мають з'ясувати особливості двох категорій зобов'язань ніби з договорів:

1) зобов'язання, які виникали в результаті ведення чужих справ без доручення;

2) зобов'язання із необґрунтованого збагачення, які, в свою чергу, охоплювали три різновиди зобов'язань, що виникали: з помилкового платежу незаборгованого; з факту майнового надання з певною метою, яка не досягнута; з повернення недобросовісного одержання (внаслідок крадіжки).

Основні терміни та поняття: договір, угода, пакт, контракт, помилка в праві, фактична помилка, обман, оферта, акцепт, наказ, строк, квазідоговір.

Джерела: [1] – [20]; [23]; [37]; [40]; [45]; [48]; [51]; [52]; [53]; [55]; [58].

Запитання для самоперевірки

1. У чому полягає суть істотних умов договору?
2. Яка відмінність між поняттями «термін» та «умова»?
3. Яке значення має волевиявлення особи як істотна умова дійсності договорів?
4. Які істотні та неістотні елементи можна виділити у змісті договору?
5. У чому полягає зміст понять «помилка в праві» та «фактична помилка»?
6. Які підстави виникнення та припинення квазідоговорів?

Тема 2.7. Окремі види договорів

План

1. Реальні та консенсуальні контракти.
2. Безіменні контракти.

Методичні рекомендації

1. Підготовка першого питання передбачає вивчення змісту реальних та консенсуальних контрактів. При цьому необхідно пам'ятати, що реальними вважаються ті контракти, що виникали з моменту фактичної передачі речі. Консенсуальні договори набували чинності з моменту досягнення домовленостей сторонами щодо предмета договору. Традиційно виникнення консенсуальних договорів пов'язують із правом народів, у межах якого вони слугували засобом для врегулювання відносин між римлянами та іноземцями, а пізніше були включені до цивільного права.

Також студенти повинні надати оцінку наступним видам реальних договорів: позика, позичка, поклажа; договір застави. Аналогічної уваги потребує питання поділу консенсуальних контрактів, здійсненого Гаєм, на договори купівлі-продажу, найму, товариства і доручення.

2. Опрацювання відповіді на друге питання потрібно почати з визначення поняття безіменних контрактів (*contractus innominati*) та підстав їх виникнення, які пов'язані з майновим наданням, що могло полягати у передачі речі або у здійсненні якої-небудь дії.

Особливу увагу слід приділити розгляду чотирьох основних груп безіменних контрактів, сформованих у кодифікації Юстиніана: 1) передача права власності на річ з метою отримання права власності на іншу річ – *do, ut des*; 2) передача права власності на річ з метою одержання певної послуги чи дії на свою користь – *do, ut facias*; 3) здійснення на користь іншої особи певної дії з метою отримання права власності на певну річ – *facio, ut des*; 4) здійснення на користь іншої особи певної дії з метою отримання відповідної дії на свою користь – *facio, ut facias*. Слід пам'ятати, що згодом ці групи договорів сформувалися у самостійний вид і утворили нові договори у системі римських контрактів, серед яких найчастіше застосовувалися міна і оцінний договір, а також дарування.

Основні терміни та поняття: стипуляція, нексум, позика, позичка, поклажа, договір застави, договір купівлі-продажу, традиція, евікція, найм, товариство, доручення, міна, оцінний договір, дарування.

Джерела: [1] – [20]; [23]; [37]; [40]; [45]; [48]; [51]; [52]; [53]; [55]; [58].

Запитання для самоперевірки

1. Що таке стипуляція та її характеристика?
2. Чим відрізнялася міна від договору купівлі-продажу?
3. Які необхідні умови договору застави?

4. У чому полягає відмінність позики від позички?
5. Які права надавалися покупцеві у разі виявлення дефектів у купленій речі?
6. Чим було обумовлено появу безіменних контрактів?

Тема 2.8. Позадоговірні зобов'язання

План

1. Класифікація зобов'язань з деліктів.
2. Зобов'язання ніби з деліктів (квазіделікти).

Методичні рекомендації

1. Перше питання передбачає вивчення поняття делікту (*delicta*), як одного з джерел зобов'язань у римському приватному праві. Деліктні зобов'язання сформувалися ще у Законах XII таблиць і пройшли складну трансформацію. Проте їх виникнення завжди було пов'язане із вчиненням цивільних (приватних) правопорушень, тобто із неправомірних дій, що порушували інтереси окремих приватних осіб та породжували обов'язок порушника сплатити потерпілому збитки.

Залежно від характеру деліктів, деліктні зобов'язання поділялися на публічні – правопорушення, які порушували інтереси держави і передбачали тяжкі види покарань (тілесні покарання, смертну кару) та приватні – правопорушення, які зачіпали лише інтереси приватних осіб і породжували зобов'язання штрафного порядку.

Студенту слід розглянути та охарактеризувати систему деліктів, яка як і система контрактів мала замкнутий характер, включаючи вичерпний перелік правопорушень: посягання на особу; крадіжку; грабіж; погрози та обман; здійснення боржником угод, спрямованих на зменшення свого майна з метою приховування цього майна від кредиторів; завдання шкоди.

2. Останнім джерелом виникнення зобов'язань у класифікації Гая були квазіделікти, під якими розуміли такі недозволені дії, які, не будучи деліктами, все ж породжували подібні деліктам зобов'язання, тобто спричиняли майнову чи особисту шкоду.

При вивченні даного питання необхідно проаналізувати п'ять видів квазіделіктів (зобов'язань ніби з деліктів):

1) відповідальність судді за навмисно неправильне або недбале виконання своїх обов'язків (наприклад, за неявку у призначений день для судового розгляду справи);

2) відповідальність особи, із будинку якої, хоча і без вини власника, було що-небудь вилито або викинуто;

3) відповідальність за недбало виставлене, підвішене, вивішене, що могло завдати шкоди перехожим;

4) неправомірні дії працівників готелів, заїжджих дворів і кораблів, які завдавали шкоди майну мешканців та пасажирів;

5) шкода, заподіяна рабом або твариною чужому майну чи особі.

Основні терміни та поняття: делікт, погроза, обман, особиста образа, крадіжка, грабіж, знищення чужого майна, квазіделікт.

Джерела: [1] – [20]; [23]; [37]; [40]; [45]; [48]; [51]; [52]; [53]; [55]; [58]; [60].

Запитання для самоперевірки

1. У чому полягала відмінність між деліктами і злочинами у Стародавньому Римі?
2. Чи передбачалося римським законодавством задоволення моральних збитків?
3. Які Ви знаєте види позадоговірних зобов'язань?
4. У чому полягає сутність зобов'язань ніби з деліктів?
5. Яка відмінність деліктів від квазіделіктів?
6. Які основні положення закону Аквілія?

Тема 2.9. Спадкове право

План

1. Спадкування за законом.
2. Сингулярне правонаступництво
3. Захист спадкових прав.

Методичні рекомендації

1. Вивчаючи перше питання слід розуміти, що спадкування за законом у Римській державі виникає раніше спадкування за заповітом, але згідно із Законами XII таблиць відкриття спадщини за законом можливе тільки тоді, коли немає заповіту, тобто коли хтось помре не залишивши заповіт.

У ході підготовки студентам потрібно розглянути чотири етапи розвитку римського спадкового права: спадкування за цивільним правом; спадкування за преторським едиктом; спадкування за імператорськими законами; спадкування за правом Юстиніана. Варто врахувати, що перехід від одного етапу до іншого супроводжувався зміною у класах (чергах) спад-

кування. Своєї завершеності спадкове право набуло лише у праві Юстиніана, коли реорганізоване право спадкоємства встановило чотири класи спадкоємців та один порядок спадкування. При цьому паралельно існувало надзвичайне спадкування, котре передбачало спадкування подружжя в силу преторського едикту та спадкування майна померлого батька дітьми конкубінату і їх матір'ю у разі відсутності законних дітей чи дружини.

2. Розкриття другого питання потрібно почати з характеристики спадкового права, яке тісно пов'язане з усіма видами майнових прав, а також врахувати те, що у римському спадковому праві склався цілий комплекс правових приписів, які регулювали перехід майна власника після його смерті до інших осіб.

Особливу увагу варто звернути на розгляд підстав переходу майна померлого (спадкування) до інших осіб: за заповітом або за законом. Одночасно потрібно проаналізувати двоякий характер наступництва, який впливав з обсягу прав і обов'язків та відповідно впливав на існування універсального та сингулярного спадкування.

3. Третє питання передбачає з'ясування можливості захисту прав спадкоємців, які могли бути порушені внаслідок невизнання тих прав, які входили до складу спадщини, або внаслідок того, що будь-хто своєю поведінкою порушує або не визнає даних осіб як спадкоємців. Для повного розкриття питання потрібно проаналізувати позови, право на які надавалися спадкоємцеві для захисту своїх прав, а також розглянути випадки захисту прав спадкоємців, використовуючи преторський інтердикт, за допомогою якого можна отримати володіння речами, які входили до складу спадщини.

Основні терміни та поняття: спадкове право, спадкування, спадкоємець, спадкодавець, спадкова трансмісія, спадкування за законом, спадкування за заповітом, заповіт, сингулярне спадкування, універсальне спадкування, відпис, легат, фідейкоміс.

Джерела: [1] – [20]; [22]; [40]; [45]; [51]; [52]; [53]; [55]; [58].

Запитання для самоперевірки

1. Коли настає спадкування за законом?
2. У чому полягає різниця між універсальним та сингулярним спадкоємством?
3. Що таке спадкування за правом представлення?
4. Які дії слід вчинити для відкриття спадщини?
5. Якими є наслідки прийняття спадщини?

6. Які існували способи захисту спадкових прав?

**Перелік питань для підготовки до
модульної контрольної роботи №1**

1. Предмет римського приватного права.
2. Етапи розвитку римського права.
3. Вплив римського права на національне право України.
4. Що означає термін «римське право»?
5. Принципи, які надають сили римському праву.
6. Які Ви знаєте елементи римського права (jus)?
7. Складові системи римського приватного права та їх характеристика.
8. Яка відмінність римського приватного права від римського цивільного права?
9. Рецепція римського права.
10. Система римського права.
11. Характерні особливості римського приватного права.
12. Становлення Римської держави.
13. Поняття звичаю та звичаєвого права.
14. Закони та плебісцити. Складові частини закону.
15. Роль римського приватного права та його значення для сучасної цивілістики.
16. Кодифікація Юстиніана.
17. Діяльність юристів як джерело правоутворення.
18. Закон про цитування.
19. Які Ви знаєте види імператорських конституцій?
20. Поняття джерел права.
21. Джерела правоутворення римського права.
22. Поняття римського сімейного права.
23. Загальна характеристика римських судових процесів та їх види.
24. Які характерні відмінності екстраординарного процесу від формулярного?
25. Поняття судового процесу.
26. Загальна характеристика легісакційного процесу.
27. Мета захисту суб'єктивних прав.
28. Статусні суди.
29. Поняття громадянської честі.
30. Позбавлення громадянської честі.
31. Яка відмінність формулярного процесу від легісакційного?

32. Колізія та кумуляція позовів.
33. Що таке літисконтестація?
34. Сторони судового процесу.
35. Преторська формула, її складові частини.
36. Які Ви знаєте форми преторського захисту?
37. Поняття і види позовів.
38. Захист та заперечення проти позову.
39. Поняття статусного права.
40. Яка відмінність позовної давності від законних строків?
41. Зміст правоздатності.
42. Поняття здійснення прав.
43. Які фактори впливали на правоздатність?
44. Обмеження дієздатності.
45. Поняття та види юридичних осіб.
46. Умови створення та припинення юридичної особи.
47. Поняття правоздатності.
48. Поняття дієздатності.
49. Що таке *capitis deminutio*?
50. Характерні особливості юридичної особи.
51. Поняття та види споріднення в римській сім'ї.
52. Зміст батьківської влади.
53. Поняття шлюбу та його види.
54. Що таке конкубінат?
55. Умови вступу до шлюбу.
56. Особисті і майнові відносини подружжя в шлюбі.
57. Поняття емансипації.
58. Яка відмінність усиновлення від узаконення?
59. Припинення шлюбу.
60. Дарування між подружжям.
61. Встановлення батьківської влади.
62. Виникнення батьківської влади.
63. Припинення батьківської влади.
64. Опіка і піклування: порядок встановлення та припинення.

**Перелік питань для підготовки до
модульної контрольної роботи №2**

1. Які Ви знаєте види речових прав?
2. Поняття речей та їх види.
3. Поняття речового права.

4. Яка відмінність речового права від зобов'язального?
5. Поняття плодів та майна.
6. Поняття та зміст права власності.
7. Яка відмінність в'їдикаційного позову від негаторного?
8. Речові позови захисту права власності.
9. Яка відмінність похідного способу набуття права власності від первісного?
10. Правомочності власника.
11. Що таке *traditio*?
12. Які Ви знаєте види права власності?
13. Способи набуття права власності.
14. Набуття права власності за давністю.
15. Первісний спосіб набуття права власності.
16. Поняття та види сервітутів.
17. Особливі види сервітутів.
18. Поняття та форми заставного права.
19. Що таке ручна застава?
20. Поняття іпотеки.
21. Поняття фідучіарної угоди.
22. Поняття права на чужі речі.
23. Виникнення і втрата сервітутів.
24. Чим відрізняються земельні сервітути від емфітевзису?
25. Особисті сервітути.
26. Які Ви знаєте земельні сервітути?
27. Яка відмінність суперфіцію від емфітевзису?
28. Втрата права власності.
29. Захист права власності.
30. Володіння і тримання.
31. Поняття та види володіння.
32. Володіння і похідне володіння.
33. Володіння правом.
34. Зміст володіння.
35. Зміст договору.
36. Суттєві елементи договору.
37. Випадкові елементи договору.
38. Поняття і класифікація договорів.
39. Умови дійсності договорів.
40. Які договори називаються консенсуальними?

41. Яка відмінність контрактів від пактів?
42. Які договори складають групу реальних?
43. Що таке вербальні договори?
44. Поняття літеральних договорів.
45. Що таке стипуляція та її характеристика?
46. Форми договорів.
47. Яка відмінність одностороннього договору від двостороннього?
48. Яка відмінність сінграфів від хірографів?
49. Які Ви знаєте види зобов'язань?
50. Підстави виникнення зобов'язань.
51. Яка відмінність договору від зобов'язання?
52. Сторони у зобов'язанні.
53. Виконання зобов'язання.
54. Поняття зобов'язання
55. Джерела зобов'язань.
56. Наслідки невиконання зобов'язань.
57. Зобов'язання ніби з договорів.
58. Заміна осіб в зобов'язанні.
59. Поняття та види деліктів.
60. Класифікація зобов'язань.
61. Припинення зобов'язання.
62. Зобов'язання ніби з деліктів.
63. Поняття спадкування.
64. Прийняття спадщини.
65. Форма заповіту.
66. Що таке спадкова трансмісія?
67. У яких випадках настає спадкування за законом?
68. Спадково-правові відносини.
69. Час відкриття спадщини.
70. Поняття спадкового права.
71. Поняття та умови дійсності заповіту.
72. Спадкування за заповітом.
73. Яка відмінність універсального наступництва від сингулярного?
74. Легати і фідейкоміси.
75. Законна частка у спадкуванні.
76. Захист спадщини.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

Основна:

1. Агафонов С. А. Основи римського приватного права / С. А. Агафонов. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2006. – 141 с.
2. Бартошек М. Римское право: Понятия, термины, определения / М. Бартошек, [пер. с чешск.]. – М.: Юрид. лит., 1989. – 448 с.
3. Вовк В. М. Практикум з основ римського приватного права / В. М. Вовк. – К.: Атіка, 2007. – 198 с.
4. Гарсія Гарридо М. Х. Римское частное право: Казусы, иски, институты / Перевод с испанского; Отв. ред. Л. Л. Кофанов. – М.: Статут, 2005. – 812 с.
5. Дождев Д. В. Римское частное право / Д. В. Дождев. – М.: Норма-Инфра, 1999. – 784 с.
6. Дроніков В. К. Римське приватне право / В. К. Дроніков. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1961. – 200 с.
7. Задорожний Ю. А. Основи римського приватного права: навчальний посібник / Ю. А. Задорожний. – К.: Вид-во Європейського ун-ту, 2011. – 102 с.
8. Калюжний Р. А. Основи римського приватного права: курс лекцій / Р. А. Калюжний, Ю. В. Ящурицький. – К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2011. – 184 с.
9. Калюжний Р. А. Римське приватне право: [підруч. для вищ. навч. закл.] / Р. А. Калюжний, В. М. Вовк. – К.: Атіка, 2012. – 408 с.
10. Калюжний Р. А. Римське приватне право: [підруч. для вищ. навч. закл.] / Р. А. Калюжний, В. М. Вовк. – К.: «МП Леся», 2014. – 240 с.
11. Калюжний Р. А. Римське приватне право: Курс лекцій / Р. А. Калюжний. – К.: Істина, 2005. – 144 с.
12. Лубко І. Основи римського цивільного права: Практичний посібник / І. Лубко. – Черкаси: Вид-во ЧНУ імені Б. Хмельницького, 2006. – 92 с.
13. Макарчук В. С. Основи римського приватного права: навч. посіб. – [вид. 2-ге, допов.] / В. С. Макарчук. – К.: Атіка, 2015. – 256 с.
14. Основи римського приватного права: Підручник / В. І. Борисова, Л. М. Баранова, В. М. Домашенко та ін.; за заг. ред. В. І. Борисової та Л. М. Баранової. – Х.: Право, 2008. – 224 с.
15. Підпригора О. А. Римське право: Підруч. / О. А. Підпригора, Є. О. Харитонов. – 2-ге вид. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – 528 с.
16. Підпригора О. А. Римське приватне право: Підруч. для студ. юрид. спец. вищих навч. закладів / О. А. Підпригора. – Вид. 3-тє, перероб. та доп. – К.: Ін Юре, 2001. – 440 с.

17. Римское частное право: Учебник / Под ред. проф. И. Б. Новицкого и проф. И. С. Перетерского. – М.: Юристъ, 2000. – 544 с.

18. Римське приватне право [Текст]: навч. посіб. / кол. Авт. І. О. Ізарова, Т. М. Вахонєва, Н. В. Павловська; за заг. ред. І. О. Ізарової. – Чернігів: Чернігівський державний інститут права, соціальних технологій та праці, 2010. – 302 с.

19. Санфилиппо Ч. Курс римского частного права: Учебник / Под ред. Д. В. Дождева. – М.: Издательство БЕК, 2002. – 400 с.

20. Черниловский З. М. Лекции по римскому частному праву / З. М. Черниловский. – М.: Юрид. литература, 1991. – 290 с.

Додаткова:

21. Вовк В. М. Манумісія та емансипація як символічно значущі процедури у римському праві / В. М. Вовк // Університетські наукові записки. Часопис Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – 2013. – Вип. 7. – С. 33–37.

22. Вовк В. М. Феномен «живого небіжчика» у римському праві / В. М. Вовк // Наше право, 2013. – №7. – С. 12–16.

23. Агафонов С. А. Римське право: Навч.-метод. посіб. Для самостійного вивчення дисципліни / С. А. Агафонов. – К.: КНЕУ, 2005. – 143 с.

24. Андрюсяк А. Шлях до свободи (Михайло Драгоманов про права людини) / А. Андрюсяк. – Л.: Світ, 1998. – 189 с.

25. Антонец Е. В. Введение в римскую палеографию / Е. В. Антонец. – М.: Русский Фонд Содействия Образованию и Науке, 2009. – 400 с.

26. Барон Юлиус. Система римского гражданского права: В 6 кн. / Юлиус Барон. – СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2005. – 1100 с.

27. Бобровникова Т. А. Повседневная жизнь римского патриция в эпоху разрушения Карфагена / Т. А. Бобровникова. – М.: Молодая гвардия, 2001. – 493 с.

28. Вегнер В. Начало, распространение и падение всемирной империи римлян / В. Вегнер. – Мн.: Харвест, 2002. – Т. 1. – 656 с.; Т. 2. – 448 с.

29. Винничук Л. Люди, нравы и обычаи Древней Греции и Рима / Л. Винничук. – М., 1988. – 477 с.

30. Вовк В. М. Взаємозв'язок релігії, магії і права в римській культурі / В. М. Вовк // Часопис Київського університету права, 2008. – № 4. – С. 24–29.

31. Вовк В. М. Культурно-антропологічний підхід у викладанні курсу «римське приватне право» / В. М. Вовк // Філософські обрії. –

Випуск 29. – Київ-Полтава, 2013. – С. 120–126.

32. Вовк В. М. Порівняльна характеристика сучасного українського цивільного процесу та екстраординарного судового процесу в Римі / В. М. Вовк // Українське правосуддя: здобутки та перспективи: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 16 травня 2008 року. – Чернівці: Рута, 2008. – С. 258–263.

33. Вовк В. М. Приватно-правова технологія древніх римлян як конструювання правової реальності / В. М. Вовк // Адвокат, 2009. – № 2. – С. 22–26.

34. Вовк В. М. Система римського права / В. М. Вовк // Науковий вісник газети «Іменем Закону», 2008. – № 4. – С. 73–78.

35. Вовк В. М. «Вроджений» та набутий статус громадянства (на прикладі Стародавнього Риму) / В. М. Вовк // Митна справа. – 2013. – №3 (87). Ч. 2. Кн. 1. – С. 82–87.

36. Гегель В. Г. Ф. Лекции по философии истории / Георг Вильгельм Фридрих Гегель; А. М. Воден (пер.), Ю. В. Перов (вступ, ст.), К. А. Сергеев (вступ, ст.). – СПб.: Наука, 2000. – 479 с.

37. Гончаренко В. О. Договір позички за римським приватним правом та його рецепція у сучасному цивільному законодавстві України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 [Електронний ресурс] / В. О. Гончаренко; Одес. нац. юрид. акад. – О., 2005. – 19 с.

38. Гутьєва В. В. Емфітевзис у римському праві та його рецепція у праві України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 [Електронний ресурс] / В. В. Гутьєва; Львів, нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2003. – 19 с.

39. Дождев Д. В. Основные защиты владения в римском праве / Д. В. Дождев. – М., 1996. – 238 с.

40. Загурский Л. Элементарный учебник римского права / Л. Загурский. – Х., 1900. – 296 с.

41. Коптев А. В. Кодификация: Феодосия II и ее предпосылки / А. В. Коптев // Древнее право. – 1996. – № 1. – С. 247–261.

42. Коптев А. В. От прав гражданства к праву колоната: Формирование крепостного права в поздней Римской империи / А. В. Коптев. – Вологда, 1995. – 264 с.

43. Коссак В. Рецепція положень римського права про іпотеку в законодавство України / В. Коссак // Римське право та правова культура Європи. – Люблін: Вид-во Люблінського католицького університету, 2009. – С. 63–67.

44. Кофанов Л. Л. Публичные сервитуты в Римской Республике / Л. Л. Кофанов // Вестник древней истории. – 2008. – № 4. – С. 55–67.

45. Кузнецов А. В. Римское право: Учебно-мет. Комплекс /

А. В. Кузнецов. – Тюмень, 2000. – 304 с.

46. Липшиц Е. З. Проблема падения рабовладельческого строя и вопрос о начале феодализма в Византии Е. З. Липшиц // ВДИ. – 1955. – № 4. – С. 63–71.

47. Лубко І. Закони XII таблиць: Навч. посібник / І. Лубко // Черкаський національний ун-т ім. Б. Хмельницького, 2006. – 64 с.

48. Малков А. Д. Сущность договора в римском праве / А. Д. Малков // Древнее право. – М., 1999. – № 1 (4). – С. 180–187.

49. Маринович Л. П. Человек и общество в античном мире / Л. П. Маринович. – М.: Наука, 1998. – 526 с.

50. Памятники римского права: Законы XII таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана. – М.: Зерцало, 1997. – 608 с.

51. Савельев В. А. Власть и собственность: юридические аспекты собственности в праве классического периода / В. А. Савельев // Древнее право. – 1996. – № 1. – С. 112–123.

52. Савельев В. А. История римского частного права / В. А. Савельев. – М., 1986. – 76 с.

53. Скрипилев Е. А. Основы римского права. Конспект лекцій / Е. А. Скрипилев. – 5-е изд., стер. – М.: Ось-89, 2008. – 208 с.

54. Федосеев П. М. Институт поруки за римським правом та його рецепція у цивільному праві України: Автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.03 [Електронний ресурс] / П. М. Федосеев; Нац. ун-т внутр. справ-Х., 2003- 19 с.

55. Харитонов Е. О. Основы римского частного права / Е. О. Харитонов. – Ростов-на/Д, Феникс, 1999. – 416 с.

56. Хрестоматия ко всеобщей истории государства и права. Т. 1 / Под ред. К. И. Батвера и Е. В. Поликарповой. – М.: Юристь, 1996. – 392 с.

57. Шевченко О. О. Історія держави і права зарубіжних країн: Хрестоматія для студентів юрид. вузів та факультетів / О. О. Шевченко. – К., 2001. – 330 с.

58. Штаерман Е. Древний Рим: проблемы экономического развития / Е. Штаерман. – М.: Наука, 1978. – 220 с.

59. Яковлев В. Н. Древнеримское и современное гражданское право России. Рецепция права: Учеб. пособие. / В. Н. Яковлев. – 2-е изд., перераб. и доп. – Ижевск, 2004. – Ч. 1. – 502 с.

60. Яковлев В. Н. Древнеримское и современное гражданское право России. Рецепция права: Учеб. пособие. – 2-е изд., перераб. и доп. / В. Н. Яковлев. – Ижевск, 2005. – Ч. 2. – 496 с.

ОСНОВИ РИМСЬКОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА

Методичні рекомендації для самостійної підготовки студентів
до занять за спеціальністю 081 «Право»

Підписано до друку 28.09.2016. Формат 60×84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Таймс. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 2,4. Наклад 300. Зам. № 312.

Надруковано в «МП Леся»
03146, Київ, вул. Жмеринська, 22, кв. 125.
Тел./факс: +38 068 340 8332, 050 469 7485
E-mail: lesya3000@ukr.net

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи ДК № 1011 від 13.08.2002.